

УДК 930.1 : 94 (47+57) «19» : 070.481

**СПРОСТУВАННЯ МІФУ ПРО ЖОВТНЕВУ РЕВОЛЮЦІЮ У ДОБУ ПЕРЕБУДОВИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «ОГОНЕК»)***Анна Каюк*

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького
Україна, 18031, м. Черкаси, бульв. Шевченка, 81
e-mail: anna_kayuk@cdu.edu.ua

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. став перехідним етапом від зламу «застою» в історичних дослідженнях радянського часу до побудови новітнього образу минулого у контексті пострадянської історіографії. Оскільки в авангарді цього процесу перебувала публіцистична література, аналіз її місця та ролі є невід'ємною складовою дослідження історії й історіографії цього періоду.

Періодика тих років постає як свого роду гігантський джерельний комплекс з вивчення вітчизняної історії у цілому і дослідженню такого явища, як історична свідомість суспільства останнього десятиліття ХХ ст. Історичні матеріали масових видань того часу нерозривно пов'язані з політикою. Багато у чому вони формували у масовій свідомості ідеологію спочатку вдосконалення, а потім – розвінчання соціалізму. Разом з тим, ці публікації рухали вперед і професійну наукову думку істориків, ставили проблеми, яких раніше не було в історіографії, спонукали до критичного перегляду колишніх оцінок фактів і подій. Одним з найпопулярніших журналів того часу, безсумнівно, варто назвати «Огонек», що виходив мільйонним тиражем. У 1985 р. тираж видання становить 1,5 млн., а у 1988 р. – 3,5 млн. і зупиняється на цій цифрі не через зменшення попиту, а завдяки штучному обмеженню числа передплатників. Саме на аналізі публікацій цього тижневика буде побудоване наше дослідження.

Тема Жовтневої революції була нерозривно пов'язана зі змінами у суспільстві. У радянський час ця проблематика була наріжним елементом історичної міфології. Аксіома про її закономірності і навіть зумовленість була формулою легітимації радянського ладу. Проте у період перебудови, саме на сторінках преси набуває актуальності явище десакралізації Жовтня та більшовиків-ленінців. Аналіз публікацій журналу «Огонек» з даної тематики дає цінний матеріал про те, як у добу перебудови висвітлювалися об'єктивні чи суб'єктивні бачення подій революції, як розві-

нчувався міф про Жовтень, а разом з цим змінювалося ставлення читачів до цих подій, формувалося нове бачення історії, а отже й нове мислення.

Основною джерельною базою даного дослідження є матеріали журналу «Огонек» за 1986-1990 рр. Серед дослідників, які вивчали окремі аспекти з цієї теми, слід виділити дослідниць К. Єсікову й О. Гордіну. Так, К. Єсікова здійснила комплексний аналіз публікацій «Огонька» через призму всієї історії існування журналу [1]. О. Гордіна займалася питаннями вітчизняної історії на сторінках тижневика. Зокрема, у своїй роботі вона зверталася до проблематики «відродження» ленінського соціалізму, у контексті якої розглядала питання історії Жовтня 1917 р. [2]. Особливої уваги заслуговує робота О. Головашина, де він прослідковує трансформацію образу Жовтневої революції у радянській пресі й у колективній історичній пам'яті [3]. На історії революції у контексті ідеології реформ періоду перебудови свою увагу акцентує Н. Єлісєєва [4]. Проте, і надалі вказана тема потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Мета даної статті – дослідити висвітлення подій Жовтня 1917 р. у публікаціях журналу «Огонек». Це передбачає вирішення таких завдань: здійснити комплексний аналіз матеріалів тижневика з даної теми; прослідкувати розвінчування міфу про Жовтневу революцію; встановити вплив публікацій «Огонька» на формування нової свідомості читачів, а потім і заперечення радянського минулого.

З початком перебудови у життя країни увійшли поняття гласності, демократії, плюралізму думок та ін. Первинною мотивацією преси було відновлення правди, прагнення відкрити широкому загалу аспекти, які замовчувалися, або ж мали упереджене тлумачення. Всі ці події актуалізували образ революції. Жовтень 1917 р. слугує кінцевою ланкою історичного ланцюга між фіналом історії Російської імперії та початком радянської епохи. По суті, Жовтнева революція уособлювала собою міф

про становлення й юність нового суспільства, яке прагне побудувати небачену досі державу робітників і селян, в якій немає місця класовій експлуатації. Пам'ять про Жовтневу революцію буквально пронизувала символічний простір: пам'ятники, пантеон героїв, про яких знали з дитинства, назви міст і вулиць на честь революціонерів і навіть ювілеїв Революції. У молодших класах школярі ставали жовтентами, тобто юний вік і Жовтнева революція символічно тісно перепліталися. Старші школярі до дрібниць вивчали героїчну боротьбу класу під мудрим керівництвом партії більшовиків. Більш того, революція являлася цінністю сама по собі, оскільки була визнана найбільш прогресивним способом соціальної інженерії, «локомотивом історії» [5]. Революція як ідея несла потужний мобілізаційний потенціал. Тому, не дивно, що формуючи свій погляд на проведені реформи, М. Горбачов поєднує їх саме з Жовтнем, як певною ідеологічною планкою можливих змін.

Питання про політичну оцінку жовтневим подіям стає ключовим у 1987 р. у зв'язку з 70-річчям революції. Проте проблематикою десакралізації Жовтня та більшовиків-ленінців преса зацікавилася раніше. Нове прочитання цих тем у 1986-1987 рр. відбувається у журналі «Огонек». Саме у тижневику ще з 1986 р. освітлення чергової річниці Жовтня стало будуватися на рідкісних і маловідомих фактах. Наприклад, у статті А. Буторова «Зримає пам'ять октябрю» публікується унікальна колекція документальних фотографій з фонду Центрального музею революції СРСР. До огляду читачам надаються роботи визнаних майстрів, а також невідомих фотографів [7]. Квітневий номер «Огонька» був повністю присвячений 116-й річниці від дня народження В. Леніна. Також цікавим є інтерв'ю кореспондента «Огонька» К. Елютіна з академіком І. Мінцем – одним з найбільших літописців Жовтневої революції. Розмова велася про проблеми Жовтня, якими займаються історики напередодні 70-річчя свята, про значення революційних подій в історії країни та світу, проводилися паралелі між Французькою та Жовтневою революцією [8].

Варто звернути увагу, що події Жовтня використовувалася діючим керівництвом як символічна легітимізація перебудови. Формуючи свій погляд на проведені реформи, М. Горбачов ототожнює їх саме з Жовтневою революцією, як з певною ідеологічною планкою можливих змін. Так, у виступі з приводу ювілею Жовтня, він охарактеризував весь 1987 р. ідеологічною підготовкою до цієї події та датує

цей рік як кінець мітингового етапу перебудови [4]. Тобто, 70-річчя Жовтневої революції у цих умовах стає елементом пропаганди перебудови. Але звернення до символіки Жовтня запустило і низку процесів, які стали потенційними руйнівниками системи.

Про актуальність теми Жовтня 1917 р. на сторінках тижневика «Огонек» яскраво свідчить започаткована спеціальна рубрика «1917-1987», яка містила у собі історичні матеріали про революцію, аналіз і надання політичної оцінки подіям, що відбулися, зосереджувалася увага на постатях активних учасників революційних подій. Варто звернути увагу, що саме у 1987 р. набирає обертів деміфологізація теми революції. Нарис З. Шейніса про О. Коллонтай, опублікований в ювілейній рубриці «1917-1987», на той період відрізнявся надзвичайною увагою до особистого життя революціонерки. Фактично вся біографія Коллонтай, зводилася до історії її шлюбу з матросом П. Дибенком. Зокрема автором були надані цікаві спогади та листи з партійних, державних і приватних архівів. Також у журналі було вперше опубліковано фото, де П. Дибенко привіз О. Коллонтай для знайомства з батьками та сестрою. Заїжджий фотограф сфотографував усіх на пам'ять. Такий образ О. Коллонтай був абсолютно новим для радянського читача [9]. У неочікуваному ракурсі для тих часів постав у журналі «Огонек» і В. Чапаєв, цьому сприяли опубліковані дві фотографії героя Першої світової війни у формі офіцера царської армії. Таким В. Чапаєв не був відомий для радянських людей [10].

У подібному ключі даються матеріали про В. Леніна. «Огонек» оприлюднив дві публікації про смерть і похорон лідера більшовиків, написаних М. Булгаковим [11] і О. Мандельштамом [12]. Нарис М. Булгакова був опублікований в «Гудке» за 27 січня 1924 р., на цю ж саму тему у газеті «На вахте» за 26 січня 1924 р. світ побачив нарис О. Мандельштама. З тих пір ці матеріали не передруковувалися. У № 12 опублікований рідкісний ленінський фотодокумент в якому зображені В. Ленін, Я. Свердлов, Л. Фотієва, М. Авілова, А. Аллілуєва і навіть особистий водій Леніна – С. Гіль, а також курсанти військової школи [13]. У № 17 за 1989 р. під назвою «Лениниана: «неизвестные» страници» були опубліковані спогади так званих «опозиціонерів» Г. Зінов'єва, Карла Радека, Л. Троцького. Раніше ці матеріали перебували у Відділі спеціального зберігання СРСР і були недоступні для ознайомлення радянському читачеві [14].

Зазначимо, що редакцією журналу був організований конкурс читачів «Октябрь в моей жизни». То ж на сторінках журналу починають друкуватися спогади простих людей про окремі епізоди, пов'язані з революцією, біографії учасників цих подій, також публікуються рідкісні фотографії з домашніх архівів. Так, у № 11 за 1987 р. міститься маловідома інформація про військового льотчика Н. Льзіна, розповідається про знайдений альбом з унікальними фотографіями, які можуть становити великий інтерес для дослідників авіації [15]. У № 42 Є. Куліненко, член ради ветеранів комсомолу, писав про створення первинної організації Російського Комуністичного Союзу молоді. Особлива увага була зосереджена на перших членах цього союзу. Також до листа додані фотознімки перших комсомольців [16]. Зі сторінок журналу читачі дізналися про долю К. Акашева – одного з перших організаторів Червоного Повітряного Флоту. У матеріалах подані унікальні спогади революціонера, безпосереднього учасника подій. Автором статті було встановлено, що саме К. Акашев вивів артилерію з Зимового палацу 25 жовтня 1917 р. Таким чином, була спростована версія, поширена більшовиками, про те, що розпорядження артилерії піти було віддано нібито під тиском військово-революційного комітету. Насправді артилерію вивели шляхом обману за допомогою політичного комісара Михайлівського артилерійського училища К. Акашева [17].

Інколи надіслані листи до журналу слугували появі нових статей з даної тематики, як наприклад лист І. Чусова, внука радянського економіста, державного і партійного діяча, публіциста В. Оболенського. З листа до редакції тижневика: «В последнее время Ваше издание приобрело авторитет среди читателей интересными публикациями по самым разным вопросам. Предлагаю тему, которая просится на страницы журнала. В апреле 1987 года исполнилось 100 лет со дня рождения одного из видных деятелей Коммунистической партии – Валериана Валериановича Оболенского (Н. Осинского). ...В переживаемое время гласности раскрываются многие «тайны». Один из уроков правды – расшифровка имен, которые умалчивались до XX съезда партии. И вот, уважаемый товарищ редактор, мне видится статья под названием...». Так, на сторінках журналу з'явилася публікація «По праву памяти» про життєвий шлях В. Оболенського, включаючи його незаконне засудження та розстріл. Особливим є те, що стаття містить у собі урив-

ки з автобіографії революціонера, його власні спогади, а також цінні епістолярні джерела – листи [18].

Цікавими є матеріали статті «Как парижское «Зеркало» отражало события 1917 года», що містилася у № 43 1987 р. Мова йшла про те, яку інформацію отримували французи про революцію, читаючи паризький ілюстрований журнал «Зеркало». Автором здійснювався аналіз висвітлених історичних подій [19].

У 1988 р. подальше розвінчання Жовтня та Леніна набуло тотального характеру. Нові уявлення про минуле будувалися на змінній оцінці зв'язків між сталінізмом і революцією. Сталінська диктатура втрачає свою винятковість і стає всього лише неминучим наслідком Жовтневої революції. Засудження сталінізму перетворюється у засудження більшовизму. Отже, Жовтнева революція піддається радикальній критиці, її оголошують першопричиною усіх трагедій, які пережила країна. Ця критика обрушується на всю радянську історію у цілому, при цьому сталінські злочини не відокремлюються від інших об'єктів засудження. Відповідно до цієї концепції, революція змусила Росію відхилитися від «природного» шляху, по якому пішли західні країни – зокрема, капіталістичний шлях в економіці та демократичний у політиці. Інакше кажучи, революцію позбавляють соціального масштабу та перетворюють у пересічний державний переворот, влаштований жменькою фанатиків, які вирішили втілити у життя заповіді К. Маркса.

Так, у № 44 за 1988 р. опубліковане інтерв'ю з істориком і письменником Н. Ейдельманом, де частково охоплюється революційна тематика. Зокрема аналізується ставлення тогочасних російських письменників до революції, було зазначено, що більшість з них передбачували можливий кривавий характер Жовтневих подій, що включав у себе пролиття невинної крові. Перед читачами відкривається ідея про те, що «чем больше страна набрала свободы до революции, тем революция пройдет легче и послереволюционная диктатура будет слабее», а Росія такої свободи не мала [20]. Події Жовтня, як об'єкт критики, обрав В. Костиков у своїй статті «Сапоги из шагреновой кожи». Він прагнув знайти причину трагічної прірви між світлими намірами революції і тими гіркими плодами, які вона принесла народу: «...причина, на наш взгляд, в «первородном грехе» революции: в том, что свободу и демократию она добывает отрицанием свободы и демократии. Наша революция, вышед-

шая из войны, зачиналась в крови и насилии. В этом ее трагедия» [21].

В № 51 за 1990 р. містилося інтерв'ю з В. Солоухіним, автором нариса «Читая Ленина». Він звинуватив Леніна та його оточення у прагненні встановити диктатуру, окупаційний режим, і таким чином підпорядкувати всі народи – «Спорить о ленинских цитатах... не нужно. Ведь начиная с 1917 года теоретические положения кончились, начались дела. Миллионы расстрелянных – это уже не цитата, а дело. Зверски уничтожена царская семья, население посажено на голодный паек, разруха, насильственное изъятие церковных ценностей, сопровождавшееся массовыми расстрелами, полное и неоднократное изъятие хлеба у крестьян – это все уже, увы, не цитаты» [22]. Варто зазначити, що у кінці 1990 р. у пресі були опубліковані останні ленінські тексти під загальним заголовком «Політичний заповіт Леніна», включивши у нього 8 листів і статей кінця 1922 р. – початку 1923 р., в яких Жовтень постав перед читачами у вигляді людської трагедії.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що процес переоцінки Жовтневої революції та ролі Леніна в історії йшов паралельно: в офіційній політичній думці й у засобах масової інформації, до того ж останні явно випереджали самих ініціаторів реформ. Демократичні настрої у суспільстві та політика гласності сприяли підвищеному інтересу читачів до минулого своєї країни. Характерним є те, що історичний факт перетворювався у політичний аргумент, а історичні оцінки ставали засобом формування суспільної свідомості. Святкування 70-річчя Жовтневої революції, що проходило в умовах реалізації гасел гласності і, як наслідок, формування більш плюралістичного суспільно-політичного простору, змушувало озирнутися назад та оцінити досягнення радянського ладу. Це слугувало поштовхом до переосмислення спадщини Жовтня широкими колами інтелектуалів, починаючи від дипломатів істориків і закінчуючи публіцистами. Не дивно, що більшість висновків були невтішними. Політика гласності зняла з міфологічного образу Жовтня та Леніна весь історичний позитив. Кінець 1988 р. став переломним для офіційної радянської ідеології: відкритого ха-

рактеру набуло формування антиленінської, антижовтневої, антикомуністичної ідеології. Ленінізм в очах масового читача був остаточно дискредитований. Місце старої ідеологічної концепції соціалізму мали зайняти нові концепції розвитку країни, що і сталося у кінці перебудовчих процесів і після розпаду СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Есикова Е. Журнал «Огонек» в контексте переходных эпох: Автореф. дис... канд. истор. наук / Е. Есикова. – М., 2011. – 21 с.
2. Гордина О. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987-1991 гг. Тематический анализ: Автореф. дис... канд. истор. наук / О. Гордина. – М., 2004. – 26 с.
3. Головашин О. Октябрьская революция: история образа (по материалам советских журналов) / О. Головашин // Ineternum. Журнал общественной прогностики. – 2015. – № 1. – С. 13-31.
4. Елисеева Н. Октябрьская революция 1917 г. в идеологии реформ периода перестройки в СССР (1985-1991 гг.) / Н. Елисеева // Октябрь 1917 года: взгляд из XXI века: Сборник материалов Всероссийской научной конференции. 6 ноября 2007 г., Москва, Россия. – М., 2007. – С. 108-116.
5. Тихонов В. «Революция повторяется!» (Образ Революции 1917 года в эпоху перестройки) / В. Тихонов // Новое прошлое. – № 2. – 2016. – С. 205-216.
6. Святославский А. История России в зеркале памяти: Механизмы формирования исторических образов / А. Святославский. – М.: Древлехранилище, 2013. – 592 с.
7. Буторов А. Зримая память октября / А. Буторов // Огонек. – 1986. – № 45. – С. 15-17.
8. Оружие не менее острое: разговор с академиком И. Минцем / общался К. Елютин // Огонек. – 1987. – № 1. – С. 3-4.
9. Шейнис З. Новые страницы из жизни Коллонтай / З. Шейнис // Огонек. – 1987. – № 8. – С. 4-5.
10. Фурманов Д. Чапаев (к 100-летию со дня рождения) / Д. Фурманов // Огонек. – 1987. – № 5. – С. 6-7.
11. Булгаков М. Часы жизни и смерти / М. Булгаков // Огонек. – 1987. – № 5. – С. 7-8.
12. Мандельштам О. Прибой у гроба / О. Мандельштам // Огонек. – 1987. – № 5. – С. 8.
13. Песиков Ю. В Октябре восемнадцатого / Ю. Песиков // Огонек. – 1987. – № 12. – С. 5.
14. Овруцкий Л. Лениниана: «неизвестные» страницы / Л. Овруцкий // Огонек. – 1989. – № 17. – С. 3-7.
15. Гальперин Ю. Память / Ю. Гальперин // Огонек. – 1987. – № 11. – С. 3.
16. Кулиненко Е. Они были первыми / Е. Кулиненко // Огонек. – 1987. – № 42. – С. 4.
17. Гальперин Ю. Первый главком / Ю. Гальперин // Огонек. – 1987. – № 44. – С. 10-11.
18. Быков Н. По праву памяти / Н. Быков // Огонек. – 1987. – № 24. – С. 6-7.
19. Седых В. Как парижское «Зеркало» отражало события 1917 года / В. Седых // Огонек. – 1987. – № 43. – С. 11-12.
20. Оптимизм исторического знания: разговор с историком и писателем Н. Эйдельманом / общался В. Готов // Огонек. – 1988. – № 44. – С. 2-3; 28-29.
21. Костилов В. Сапоги из шагреновой кожи / В. Костилов // Огонек. – 1989. – № 32. – С. 12-16.
22. Расставание с богом: разговор с русским советским писателем и поэтом В. Солоухиным / общался О. Мороз // Огонек. – 1990. – № 51. – С. 26-30.

Каюк Анна *Спростування міфу про Жовтневу революцію у добу перебудови (за матеріалами журналу «Огонек»)*

У статті з'ясовано особливості трактування теми Жовтневої революції у журналі «Огонек» за 1986-1990 рр. Розглянуто новий погляд на революційні події, враховуючи реалії гласності та перебудови. На основі комплексного аналізу матеріалів тижневика з даної теми прослідковується трансформація образу Жовтневої революції у радянській пресі й у колективній історичній пам'яті. Охарактеризовано вплив публікацій журналу «Огонек» на формування нових

уявлень про історію та зміни у суспільній свідомості читачів.

Ключові слова: Жовтнева революція, перебудова, гласність, демократизація, радянська ідеологія, міф

Каюк Анна *Опровержение мифа об Октябрьской революции в эпоху перестройки (по материалам журнала «Огонек»)*

В статье выяснены особенности трактовки темы Октябрьской революции в журнале «Огонек» за 1986-1990 гг. Рассмотрены новые взгляды на революционные события, учитывая реалии гласности и перестройки. На основе комплексного анализа материалов еженедельника по данной теме прослеживается трансформация образа Октябрьской революции в советской прессе и в коллективной исторической памяти. Говорится о влиянии публикаций журнала «Огонек» на формирование новых представлений об истории и изменений в общественном сознании читателей.

Ключевые слова: Октябрьская революция, перестройка, гласность, демократизация, советская идеология, миф

Kayuk Anna *Refutation of the Myth about the October Revolution in the Perestroika Period (According to the Materials of the «Ogonek» magazine)*

The object of the study is a historical narrative about the October Revolution presented in «Ogonek» magazine. Interpretation features of the October Revolution theme on the magazines' pages for 1986-1990 years are discussed in the paper. The complex analysis of the «Ogonek» magazine publications on this issue is carried out. New trends in the interpretation of the October Revolution are reflected taking into account the realities of the glasnost and perestroika. Specific attention is given to 1987 when the 70th anniversary of the revolution was celebrated. Those days, the October Revolution was used by the authorities headed by M.S. Gorbachev as a symbolic legitimization of perestroika. An active use of the revolutionary discourse promoted to the radicalization of the society calling for more active changes and often rejection of the Soviet values. The author tracks the transformation of the October Revolution picture in the Soviet press and in the collective historical memory. The pre-revolutionary Russian mythology changed one based on the October Revolution. This indicates a loss of the revolution myth and its value status that bring a significant impact on the Soviet Union, which historical legitimacy was based on the October Revolution myth. The influence of the «Ogonek» magazine publication on the formation of new ideas about the history and changes in the readers' public mind is characterized.

Keywords: October revolution, perestroika, publicity, democracy, soviet ideology, myth

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 07.05.2017 р.